

BALOGH GERGŐ

AFFORMATÍV

A performativitás kritikája Werner Hamacher munkásságában

Werner Hamacher, a dekonstrukció 2017-ben elhunyt, talán utolsó valódi klasszikusainak egyike a nyelv azon dimenziójának feltárására tett kísérletet, melyet ő maga afformatívnek nevezett. E dimenziót a performatív megnyilatkozásokéval és általában a nyelv közlő, reprezentációs elvű tartományával szemben határozta meg. Az afformativitás koncepciója mint ilyen nemcsak a beszédaktus-elmélet, hanem a szemiológiai nyelvmodellek kritikájá-ként is értelmezhető. Miközben tehát Hamacher gondolkodásának perspektívájából képes aláásni és újrappozicionálni azt a fogalmi felépítményt, amelyre a 20. század második felétől egyre nagyobb mértékben támaszkodott a humán tudományok elméleti és leíró apparátusa, jelentősége messze túl is mutat ennek az apparátusnak a viszonyain. Az afformatív Hamachernél a nyelvi megnyilatkozás önmegalapozó erejének kritikai megjelenítését teszi lehetővé, méghozzá egy olyan szakadékot láthatóvá téve, mely a nyelvet mindenkor elválasztja a cselekvéstől és az ábrázolástól. A nyelv ily módon nem a cselekvéssel, hanem a cselekvés permanens elmulasztásával kerül összefüggésbe. Ez a mulasztás vagy tétlenség Hamacher szerint ugyanakkor elválaszthatatlan a nyelvi cselekvés lehetőségétől. E belátás következményei rendkívül messzire vezetnek. Tanulmányomban – a fogalom rekonstrukciójával – azt igyekszem feltárni, hogy az afformativitás koncepciója miként gondolható és helyezhető el a szerző sokrétű életművének kontextusában.¹ Arra keresem tehát a választ, hogyan értelmezhető az afformatív fogalma Hamacher nyelvről, irodalomról, történelemtől, jogról, igazságosságról és létről való gondolkodásának összefüggései között.²

¹ Hamacher munkásságához áttekintő jelleggel lásd KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Előszó* = Werner HAMACHER, *Menedékhely. A kutatáshoz és oktatáshoz való jogról és más írások*, ford. SZABÓ Csaba, Ráció, Budapest, 2019, 7–33.

² Ide kívánkozik néhány előzetes, a tanulmány fogalomhasználatát érintő megjegyzés. E megjegyzések az afformatív vonatkozásában legfontosabb fogalmakkal, a *Setzung*gal és az *Entsetzung*gal kapcsolatosak. A lét megalapozása, a *Setzung* – angol fordításokban *positing* – már Alexander Bernát és Bánóczy József klasszikus Kant-fordításában is *tételezéseként* jelenik meg, alkalmazásában az ő fordításukat követem. (Immanuel KANT, *A tiszta ész kritikája*, ford. ALEXANDER Bernát – BÁNÓCZI József, Franklin-Társulat, Budapest, 1913². Schein Gábor egy Hamacher-fordítása az *állítás* ajánlattal él: Werner HAMACHER, *Az inverzió másodperce. Egy alakzat mozgása Paul Celan költészetében*, ford. SCHEIN Gábor, Enigma, 1995/2., 111. Ez utóbbi, mivel nem illeszkedik a fogalom fordítói hagyományába, itt nem lesz használatos.) Az afformatív lényegi művelete, az *Entsetzung* ennél jóval problematikusabb, Walter Benjamintól származó – valójában lefordíthatatlan (angolra *deposing*ként fordított: Werner HAMACHER, *Afformative, Strike*, ford. Dana HOLLANDER, Cardozo Law Review, 1991/4., 1133–1157.) – fogalmát, amelyet Bence György *főlszámolásként* magyaráított (Walter

Tételezés

Hamacher gondolkodását egyetlen nyelvfilozófiai belátás sem határozza meg olyan mélyen, mint a nyelv előzetességstruktúrájának afirmációja. Az a tény azonban, hogy a nyelv megelőzi a kimondást vagy lejegyzést, a szóbeli vagy írásos kommunikációt, vagyis hogy a nyelvhasználat nem gondolható el szuverén cselekvőként – hiszen (legalábbis részben) összes megnyilatkozásában a nyelv cselekvésének marad kiszolgáltatott –, Hamachernél korántsem képes egy episztemológiailag megbízható, biztos alap funkcióját betölteni. Ez azt is jelenti, hogy nála a nyelv, ellentétben például a filozófiai hermeneutika nyelvmodelljével,³ sohasem vetheti meg a lábát egy, a lehetséges performatív műveleteket megelőző és lehetővé tévő abszolút tételezésben, tehát öntételezésben, szuper- vagy autoperformatívumban.⁴ Hamacher számára a nyelv előzetességstruktúrája épp a megnyilatkozás, a működésben lévő nyelv alaptalanságát vagy

-
- BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, ford. BENCE György = Uő., *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*, Magyar Helikon, Budapest, 1980, 56.), itt Szabó Csaba Hamacher-fordítása nyomán a *tétlenítés* fogja jelölni (Werner HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, ford. SZABÓ Csaba = *Az árnyék helye. Tanulmányok a hatalom, a morál és az erőszak kérdéseiről*, Kalligram, Pozsony, 2011, 197–226.). Fontos látni, hogy a *tételezés* és a Bence-féle *fölszámolás* párosa két okból sem mutatkozik alkalmasnak a *Setzung* és az *Entsetzung* közti viszony megragadására. Egyfelől nem képes visszaadni az ez utóbbiak által megjelenített – összetartozást és szembenállást egyaránt jelölő –, komoly filozófiai tételekkel bíró nyelvi szimmetriát: az *Entsetzung* nem csupán opponálja a *Setzung*-ot, hanem azáltal, hogy visszamutat rá, felidéri azt a klasszikus német idealizmusból, egészen pontosan Immanuel Kanttól eredeztethető, rendkívüli nehézkedésű bölcseleti hagyományt, mely a létet mindenekelőtt egy *tételező*-pozicionáló aktus függvényeként határozta meg. Másfelől, ahogy látható lesz, Hamacher értelmezése szerint az *Entsetzung* végső soron nem fölszámol, hanem megnyit, méghozzá egy, a *Setzung* lehetőségein kívül eső tartományt nyit fel. Az *entsetzen* maga is annyit tesz: 'leváltani', 'megfosztani', 'felmenteni', 'elrémíteni'. Ezért visz ténnyre, ha e fogalmat *fölszámolás*-nak fordítjuk. A *tétlenítés* ezzel szemben nem jelent mást, mint a *tételező* aktivitás felfüggesztését, egyfajta deaktiválását. Mint ilyen, a *tétlenítés* művelete nem felszámolja, vagyis elpusztítja, semmissé teszi a *tételezés* aktusát, hanem kiteszi saját operativitásának: leváltja, megfosztja erejétől, felmenti működésének kényszeréből. Emlékeznünk kell rá azonban, hogy bár lehetőségeinkhez mérten a *tételezés*–*tétlenítés*-fogalompár tűnik a leginkább megfelelőnek a *Setzung* és az *Entsetzung* viszonyának megragadására, a magyar *tétlenítés* szemantikai mezőjéből hiányzik a *tételezett* – a létesítő cselekvés logikája szerint szerveződő – pozícióval való szembehelyezkedés explicitté tételének mozzanata. Mivel a *tét(elezett)lenítés* használatának lehetőségétől minden bizonnyal a legjobb eltekinteni, az itt következő lapokon, ahol épp nem *tétlenítő*-depozicionáló műveletekről beszélünk, a *tétlenítés* fogalmához mindig hozzá kell hallanunk egy, a létesítendő pozíciót kimozdító, depozicionáló, sőt önmagán kívül helyező, önmagától elkülönbőztető, tehát ex-pozicionáló mozzanatot is.
- 3 Vö. Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI Gábor, Gondolat, Budapest, 1984, 203–207., 217., 317. Hamacher egyébként erősen kritizálja Gadamer filozófiáját: Werner HAMACHER, *Prämissen = Uő., Entferntes Verstehen, Studien zu Philosophie und Literatur von Kant bis Celan*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2011², 42. Lásd még ehhez: Werner HAMACHER, *For – Philology*, ford. Jason GROVES = Uő., *Minima Philologica*, Fordham UP, New York, 2015, 117–118.
- 4 A *szuperperformatív* kifejezést Andrzej Warminski használta először ebben az értelemben: Andrzej WARMINSKI, „As the Poets Do It”. *On the Material Sublime = Material Events. Paul de Man and the Afterlife of Theory*, szerk. Tom COHEN – Barbara COHEN – J. Hillis MILLER – Andrzej WARMINSKI, Minnesota UP, Minneapolis–London, 2001, 26.

legalábbis megalapozhatatlanságát,⁵ a nyelv tételező erejének – az önreferencialitás lehetőségét is kitörő – deaktiválódását, a működő nyelv lehetetlenségének aporiáját tárja fel.⁶

Ez az elgondolás, ahogy a tételezés, a *Setzung* legalapvetőbbként azonosított műveleteinek köre is, Hamachernél – már az 1980-as évek elejétől – rendre az ígélet aktusa felől válik megközelíthetővé. Az ígélet struktúrája ugyanis nemcsak azt teszi láthatóvá, ahogy a tételezés autoperformatív művelete működésbe lép, hanem azt is, amiként ez a tételező aktivitás üresbe fut. A tételezés alapmodellje Hamacher számos munkájában Kant filozófiájának példájával kapcsolódik össze. Sőt, akár azt is lehetne mondani, hogy Hamacher életművének egy jelentékeny hányada leírható a transzcendentális filozófiával való állhatatos és rendkívüli következetességgel érvényesített számvetési kísérletként is. Hamacher nem győzi hangsúlyozni, hogy amikor Kant a létet „abszolút pozícióként vagy tételezésként” (*als absolute Position oder Setzung*) határozta meg,⁷ azt egy olyan összefüggésrendszerbe vonta, melyben a lét minden további lehetőségért – így minden további tételezésért – az abszolút tételezés fundamentális aktusa vált felelőssé. Hamacher ezzel mindenekelőtt két szöveghelyre utal. Az egyik *A tiszta ész kritikájának* alábbi helye: a lét „[c]sak pozíciója egy dolognak vagy bizonyos meghatározásoknak önmagukban”. (A598/B626)⁸ A másik *Az egyetlen lehetséges érv, amellyel Isten létezése bizonyítható* című, 1763-as írásban fogalmazódik meg: „A pozíció vagy tételezés fogalma egészen egyszerű, és megegyezik az általában vett létezés fogalmával.”⁹

Habár a lét kanti meghatározásával való szembenézés módja, mint ez később látható lesz, egyértelműen a Hamacher által sokat és számos szempontból elemzett Walter Benjaminhoz köti az életművet, Hamacher mind a kritikai, mind a prekritikai Kant-állítást elsősorban Martin Heidegger Kant-olvasata felől értelmezi.¹⁰ Heidegger magisztrális olvasata, lekövetve Kant létről való elmélkedésének útját, a lét kanti elgondolását egy minden továbbit meghatározó aktushoz, egy, a transzcendentális appercepció teljesítményeként előálló szintézishez köti. „Ez a szintézis a megismerő gondolkodás őstaktusa [*Urakt*].”¹¹ Mivel a lét Kantnál mindig viszonyként tételeződik,¹² ekként a szubjektivitás – a gondolkodó és megismerő

5 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 209.

6 Vö. *Uo.*, 207.

7 Werner HAMACHER, *Das Versprechen der Auslegung. Zum hermeneutischen Imperativ bei Kant und Nietzsche* = Uő., *Entferntes Verstehen*, 67.

8 KANT, *A tiszta ész kritikája* [1913], 386. Az új fordításban: Immanuel KANT, *A tiszta ész kritikája*, ford. Kis János, Atlantisz, Budapest, 2011, 485.

9 Immanuel KANT, *Az egyetlen lehetséges érv, amellyel Isten létezése bizonyítható*, ford. MESÉS Péter = Uő., *Prekritikai írások. 1754–1781*, Osiris – Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2003, 123.

10 Vö. HAMACHER, *Das Versprechen der Auslegung*, 67. Továbbá Uő., *Der ausgesetzte Satz. Friedrich Schlegels poetologische Umsetzung von Fichtes absolutem Grundsatz* = Uő., *Entferntes Verstehen*, 204.

11 Martin HEIDEGGER, *Kant tézise a létről*, ford. KORCSOG Balázs = Uő., *Útjelzők*, Osiris, Budapest, 2003, 425. Uő., *Kants These über das Sein* = Uő., *Wegmarken*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1976, 469.

12 Vö. HEIDEGGER, *Kant tézise a létről*, 424.

én –, továbbá az objektum viszonyát jelöli. Ebben az összefüggésrendszerben az objektum már mindenkor mint tételezett objektum, tehát mint egy, a létét illetően a szubjektivitás szerkezetében megalapozott objektum tűnik fel. A létező léte ezért nem választható el a transzcendentális appercepciótól, mely mindenfajta logikai ítélet és tételező aktus alapjaként szolgál,¹³ és így végső soron az érzékelő-gondolkodó szubjektum szubjektivitását rögzíti.¹⁴ A „megismerő gondolkodás ősaktsa” Heidegger Kant-olvasatában a létet – egy dolog létét – a pozicionálás¹⁵ vagy „eredendő tételezés” (*der ursprünglichen Setzung*) aktusaként alapítja meg.¹⁶ A lét tehát e művelet függvényeként válik értelmezhetővé. Amikor Hamacher az affirmatívumot ezzel a tételezésfogalommal állítja szembe, egyszerre helyezi kritikai perspektívába a lét megalapozásának ősaktsát és ezen aktivitás eredendő szubjektumhoz láncoltságát, mindenekelőtt azonban az aktivitás vagy tett operativitásából levezetett lét és létezés filozófiai koncepcióját. A performatív nyelv modellje Hamachernél pontosan azért válik kritika tárgyává, mert ez a nyelv J. L. Austinnál – aki Hamacher szerint a Thomas Hobbes, David Hume, Kant és Johann Gottlieb Fichte által képviselt hagyományvonal örököseként tűnik fel¹⁷ –, mint azt Rodolphe Gasché elemzése is feltárja, mindenekelőtt egy önmagánál lévő ént, és ami még fontosabb: egy „abszolút aktust vagy tiszta cselekvést” feltételez.¹⁸ Egy olyan aktust tehát, amelyben a tételezés transzcendentális ősfomája ölt testet.

Egyfelől ugyan a *Tetten ért szavak* fenti értelmezése kétségkívül kritika alá vonható, felidézve, milyen domináns szerepet játszanak a konvenciók, és játszik a ritualitás vagy ceremonialitás – a tett, sőt az én szingularitását kitörülő feltételhez kötöttség – az Austin által leírt beszédaktusok konstitúciójában (Jacques Derrida épp erre hívta fel a figyelmet az esemény rangjának biztosításáért a lehetőségessel, vagyis a fennálló összefüggésrendszer felőli elgondolhatósággal szemben síkra szállva: a derridai esemény, és ez Hamacher számára is meghatározó, csak „lehetetlen” lehet).¹⁹ Másfelől azonban az is legalább ilyen kétségtelennek mutatkozik, hogy a konvenciók maguk úgyszintén beiktatásra és hitelesítésre, performatív aktusokra utaltak. E logikát követve könnyen belátható, hogy a performatívumokat, bár

13 Vö. *Uo.*, 418–419.

14 *Uo.*, 425.

15 „A positio, ponere annyit jelent, mint tételezni, állítani, elhelyezni, lefektetni, *előttünk* állni, alapul szolgálni [setzen, stellen, legen, liegen, vorliegen, zum Grunde liegen].” *Uo.*, 407. (A fordítást módosítottam – B. G.); HEIDEGGER, *Kants These über das Sein*, 450.

16 HEIDEGGER, *Kant tézise a létről*, 425.; HEIDEGGER, *Kants These über das Sein*, 469.

17 Vö. Werner HAMACHER, *LINGUA AMISSA. Vom Messianismus der Warensprache*, Zäsuren – Césures – Incisions (1) 2000, 92.; valamint Uő., *Das Versprechen der Auslegung*, 65.; továbbá Uő., *Wild Promises. On the Language „Leviathan”*, ford. Geoffrey HALE, CR. The New Centennial Review, 2004/3., 235.

18 Rodolphe GASCHÉ, *The Wild Card of Reading. On Paul de Man*, Harvard UP, Cambridge–London, 1998, 14., 38–41.

19 Vö. Jacques DERRIDA, *A szakma jövője avagy a feltétel nélküli egyetem (amely a „humanities”-nek bála, holnap helyt kaphatna)*, ford. BOROS János – ORBÁN Jolán = *Jacques Derrida szakmai hitvallása*, szerk. ORBÁN Jolán, Iskolakultúra, Veszprém, 2009, 34–35.

konvencióknak kell hogy megfeleljenek, végső soron mégiscsak performatívumok teszik lehetőségessé, és így az egymásba omló aktusok végtelen láncolatában akkor válhat bármiféle cselekvés végrehajthatóvá, ha létezik vagy legalábbis elgondolható olyasfajta aktus, amely azáltal, hogy maga nem szorul egy megelőző aktus performatív teljesítményére, az összes többit lehetővé teszi.²⁰ A performativitás elméletei innen nézve szükségszerűen jelölik ki a *Setzung* vagy „eredendő tételezés” strukturális helyét, az „abszolút aktus” pozícióját.²¹ Austin Sybille Krämer által hangsúlyozott „diabolikussága”, mely – felmutatva a performatív nyelvmodell határait – hadat üzen a *Tetten ért szavak* tételező, „kanonikus” beszédmódjának,²² a performativitás koncepcióját nem lehet képes e renden kívül helyezni. A tételezés tagadása, a tételezést romboló erő, mint látható lesz, Hamacher szerint önmagában elégtelennek mutatkozik a tételezés logikájának megtöréséhez.

Közelebb lépve Hamacher először 1983-ban megjelent Kant-olvasatához, mely példászerűen tárja fel a tételező-pozicionáló és a performatív aktusok közti egyszerre filozófiatörténeti és nyelvelméleti kapcsolatot, láthatóvá válik, hogy az ígéret operativitásának hamacheri analízise miként fogja össze és teszi kritika tárgyává a fenti összefüggérendszer.

Mikor Hamacher – az interpretáció és megértés kérdését előtérbe állítva – a kanti akarat önmegalapozó operativitását tárgyalja, az ígéretet mindenekelőtt ennek kapcsán vezeti elő. Mint ilyen, az ígéret az a beszédaktus, melyben „az akarat maga ad törvényt magának”, és ezzel megteremti saját létét és autonómiáját.²³ Az ígéret ebben a struktúrában, mely a gyakorlati ész önmegalapozó operativitásához tartozik, nem más, mint a szubjektivitás önmagára hajlásának és univerzalizálásának alapja. Ha az „akarat az ígéretben szerződést köt magával”, az csakis azért lehetséges, mert az, aki ígéretet tesz, szükségszerűen tesz tanúságot arról, hogy ígérete egybeesik azzal, amit akar, vagyis egyszerre tanúsít hűséget azzal szemben, amit akar, és tesz így az ígéret általános törvényével kapcsolatban is.²⁴ Ez

20 Áttekintő jelleggel lásd ehhez: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Konvenció és szuperperformatívum Austinnál*, Performa, 2017/6., http://performativitas.hu/res/austinkonvencio_kulcsar-szabo_kl_kj_v2_imp.pdf
Továbbá: FOGARASI György, *Performativitás/teatralitás*, Apertúra, 2010/1., <http://uj.apertura.hu/2010/osz/fogarasi-performativitas-teatralitas>.

21 Innen nézve aligha tekinthető véletlennek, hogy Giorgio Agamben nemrég úgy szolgáltatót példát a nyelvi megnyilatkozás autoperformatív alapokra visszavezethető elgondolására, hogy az esküőről szólva – az ilyen típusú megnyilatkozások autoritáshoz kötöttségét és ismételteretlen egyediségét hangsúlyozó Émile Benveniste nyomán (Vö. Émile BENVENISTE, *Problems in General Linguistics*, ford. Mary Elizabeth MEEK, Miami UP, h. n., 1971, 236.) – a performatívumok tiszta önreferencialitásának koncepciójára támaszkodott. Vö. Giorgio AGAMBEN, *The Sacrament of Language. An Archeology of the Oath*, ford. Adam KOTSKO, Stanford UP, Stanford, 2011, 54–56. Az agambeni koncepcióval szembeállítható Hamacher-szöveghely: HAMACHER, *For – Philology*, 146.

22 Sybille KRÄMER, *Sprache, Sprechakt, Kommunikation. Sprachtheoretische Positionen des 20. Jahrhunderts*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2001, 137.

23 HAMACHER, *Das Versprechen der Auslegung*, 65.

24 *Uo.*, 66.

utóbbi művelet messzemenően formális, hiszen semmi egyebet nem mond ki azon kívül, hogy az ígéretnek ígéretnek kell lennie: „az ígéretben az ígéret ígéretet tesz magának, hogy ígéret lesz”.²⁵ Hamacher Kant-interpretációjában az ígéret eszerint kettős struktúrával bír. Egyfelől ígérhetünk dolgokat, amelyek megfelelnek akaratunknak és így a szubjektivitás törvényének, másfelől azonban minden ígéretnek meg kell felelnie az ígéret formális vagy általános törvényének, amely az ígéret aktusát megalapozza. Mivel az ígéret – és ezzel kétélyei ellenére Austin is egyetérteni látszik²⁶ – ennek megfelelően nem csupán törvényt ad magának (olyat kell ígérni, ami megfelel az akaratnak), hanem maga válik törvénné (az ígéretnek ígéretnek kell lennie), és válik így az univerzális alap és a szubjektivitás létesítésének aktusává, „transzcendentális beszédettnek” tekinthető.²⁷ A törvény innen nézve a tételezés aktusainak gyülekezési helye, és mivel a lét Kantnál „abszolút pozíció vagy tételezés”,²⁸ „minden lét eredendő összegyűlése”.²⁹ Az akarat léte tehát a parancs, a követelés, az imperatívusz törvénye alatt áll.³⁰

Transzcendentális beszédaktusként az ígéret a szubjektivitás – és így egy eredendő szubjektumokra és objektumokra hasított lét – önmegalapozó műveleteinek példaszerű megnyilvánulása. Nélküle nem képzelhető el nyelvi tett. És nem képzelhető el a szubjektivitás autonómiájának tanúságtétele, az akaró akarat előlépése, léthez jutása sem.³¹ Ráadásul mint a nyelv és a lét tengelye, kettős struktúrája miatt túl is mutat a beszédaktusok világán. Hamacher nem hagy kétséget afelől, hogy az ígéret azon dimenziója, mely az ígéretet ígéretként ígéri, nem gondolható el a performativitás elméleteinek irányából. Az ígéret ígéretének művelete tesz lehetővé minden szubjektív ígérő aktust, az önaffekció egy sajátos esetét létrehozva: ahhoz, hogy a nyelv léthez jusson és működőképes legyen, legelőször is magával kell kapcsolatba lépnie, a nyelvnek magát kell ígérnie.³² Ez azonban azt is jelenti, hogy az ígéret művelete a performatív nyelv megalapozójaként tulajdonképp ki is vonja magát a performativitás dimenziójából. Bár a nyelv önmegalapozása nyitja meg a nyelvi cselekvések lehetőségét, az önmegalapozás műveletei nem tekinthetők azonosnak ez utóbbiakkal. Az ígéret ereje – és Hamacher perspektívájából: veszélyessége – épp ebben áll. Az ígéret egyszerre tételezi a nyelvi cselekvés dimenzióját, amelyben a beszédaktusok rendezkednek be, valamint az e dimenzió alapjaként szolgáló tartományt, melyben a nyelv tiszta önreferencialitása érvényesül. Ennyiben nem tesz mást, mint összeilleszti a szót és

25 *Uo.*

26 John L. AUSTIN, *Tetten ért szavak*, ford. PLÉH Csaba, Akadémiai, Budapest, 1990, 35–37.

27 Vö. HAMACHER, *Das Versprechen der Auslegung*, 65., 66.

28 Lásd a 7. lábjegyzetet!

29 HAMACHER, *Das Versprechen der Auslegung*, 67.

30 Vö. *Uo.*

31 Vö. *Uo.*

32 Vö. *Uo.*, 65–66.

a cselekvést, a nyelv és a tettek világát, elfedve eredendő különállásukat.³³ Az ígéret e struktúrája Hamacher számára az eredendő tételezés, az abszolút, autoperformatív aktus modellje.

Deaktiváció

Ez magyarázza azt, hogy Hamacher az *Entferntes Verstehen (Eltávolodott megértés)* című kötetébe rendezett, valamint később írt tanulmányaiban miért tér vissza újra és újra az ígéret alakzatához. Amennyiben az ígéret szolgáltatja az eredendő, transzcendentális tételezés modelljét, e modell nemcsak a nyelv és a lét elgondolhatóságát határozza meg, hanem – mint azok végső alapja – a történelmi, politikai és etikai viszonyokról való gondolkodás konvencionális struktúráit is. Az elmozdulás, melyet Hamacher Heideggerhez képest végrehajt – és amelyhez más szempontból még visszatérek –, ugyanakkor nyilvánvaló. Míg Heidegger a lét szerkezetének absztrakt (a transzcendentális appercepcióban való), addig Hamacher a lét szerkezetének nyelvi (egy transzcendentális beszédaktusban való) megalapozásáról beszél Kant kapcsán. Ennek az az oka, hogy Hamacher, ellentétben Heideggerrel, a filozófiáról azt vallja, hogy az – Hérakleitosztól Wittgensteinig – valójában sohasem volt más, mint a nyelv filozófiája.³⁴ Az a filozófiai hagyományvonal, melyben Austint és a beszédaktus-elméletet elhelyezi, és amely nyilván bővíthető lenne még nevekkel, a fentiek perspektívájából azonban messzemenően problematikus. Ez a hagyományvonal ugyanis nem más, mint a beszédett metafizikájáé. Hamacher, mint ez később látható lesz, stratégiai okokból tartotta elengedhetetlennek, sőt életbe vágónak ennek a gondolkodói hagyománynak a kritika alá vételét. Kritikájának középpontjában, akárcsak a kritizált hagyományban, az ígéret transzcendentális aktusa áll. Ennek az az oka, hogy az ígéret, ahogy ez fentebb már szóba került, nem csupán azt teheti láthatóvá, miként lépnek működésbe a tételezés autoperformatív műveletei, hanem azt is, amiként e műveletek deaktiválódnak.

Az ígéret, mint ezt Hamacher *Lectio. De Man imperatívusza* című tanulmánya felvázolja, szükségszerűen torkollik saját felfüggesztésébe. Hamacher, miután hosszasan elemzi a követelés, a kell, az imperatívusz különböző megnyilvánulásait Paul de Man írásaiban, a nyelvről való gondolkodás de Man-i aporiáját abban fedezi fel, hogy a nyelv, noha maga eredendően imperatív jellegű, imperatívusza mint olyan tulajdonképp nem képes magáról hírt adni. A nyelvhez e szerint az elgondolás szerint ugyanis két törvény tartozik, méghozzá egyidejűleg, egymást keresztező módon: a referenciális és a figurális funkcióé. Míg az előbbi, mintegy

33 Vö. *Uo.*, 66.

34 Vö. *Az irodalom az igazságosságért folytatott harc aktivistája. Beszélgetés Werner Hamacher professzorral*, ford. LÉNÁRT Tamás, Prae, 2012/2., 78.

a nyelv kognitív vagy szemiológiai dimenziójaként azt írja elő, hogy kell hogy legyen jelentés és megértés, a másik folytonosan eltéríti, felfüggeszti, kiüresíti eme dimenzió lehetőségeit. Bár ez jócskán megkönnyítené a helyzetet, a referencialitás és figuralitás között mindazonáltal nem lehet megkérdőjelezhetetlen bizonyossággal különbséget tenni. A jelentés imperatívusza egyidejűleg tör saját totalizálására, és szenved el szerkezetének megbomlását; teremti meg egy program előlépésének lehetőségfeltételeit, és marad kiszolgáltatott egy mindenkor bekövetkező kontingens eseménynek, mely kész felfüggeszteni vagy szétzúzni az előbbi programot.³⁵ Ez persze nem jelenti azt, hogy a nyelv teljes mértékben működésképtelen lenne (még ha ennek episztemológiai megbízhatatlansága lesz is az ára).³⁶ Imperatív jellegéhez tartozik, hogy mivel kell hogy legyen jelentés és megértés, tehát még ha ez lehetetlen is, megköveteli, hogy legyen jelentéssel bíró, megérhető nyelv. A referencialitás törvénye, hangsúlyozza Hamacher, de Mannál folytonosan egy ilyesfajta nyelvet helyez kilátásba. Mivel azonban ez a nyelv még nincs, csupán követelve és ígérve van, és mint ilyen, eredendően a jövőhöz tartozik, a jelenben nem lehet képes semmilyen műveletet végrehajtani. Az ígélet aktusa – és ezáltal a nyelv és a megértés – tehát pontosan magát véti el, önmagával nem esik egybe, elszalasztja és elhalasztja, felfüggeszti magát.³⁷ Ahhoz, hogy a nyelv működőképes lehessen, mindazonáltal be kell dőlni a cselnek, melyet ez az aktus bemutat, és mint de Man kiemeli,³⁸ ha a nyelv a kérdés, mindig bedőlünk: a jelentés konstitúciója kizárólag a nyelv metaleptikus – alaptalan, mert a jövőből származtatott – struktúrájában alapozható meg.³⁹

Amikor Hamacher Martin Heidegger híres megállapítását egy, a nyelvet érintő „félreértéssel” (*Mißverständnis*) hozza összefüggésbe, épp azt rója fel neki, hogy „[a] nyelv beszél.” (*Die Sprache spricht*).⁴⁰ formulája egy olyan, már mindenkor létező nyelvet előfeltételez, mely – ekképp a kanti hagyományba illeszkedve – maradéktalanul megfelel magának.⁴¹ Ez a kritika de Man ironikus Heidegger-parafrázisából táplálkozik: „A nyelv ígér(i[elszólja] magát).” (*Die Sprache verspricht [sich]*).⁴² A Heidegger pozíciójához képest vett elmozdulás tétje ebben az esetben tehát már nem az, hogy a lét absztrakt vagy nyelvi módon tételeződik Kantnál, hiszen a nyelvnek magának az elgondolhatóságát, a kései Heidegger nyelvfilozófiáját

35 Vö. Werner HAMACHER, *Lectio. De Man imperatívusza*, ford. SZABÓ Csaba, Vulgo, 2003/1., 197–198.

36 Vö. *Uo.*, 207.

37 Vö. *Uo.*, 206.

38 Vö. Paul DE MAN, *Az eltorzított Shelley*, ford. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán = *Újragondolni a romantikát. Koncepciók és viták a XX. században*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán, Kijárat, Budapest, 2003, 179.

39 Vö. HAMACHER, *Lectio*, 207. Hasonló belátásokért: Joseph HILLIS MILLER, *Speech Acts in Literature*, Stanford UP, Stanford, 2002, 147–149.

40 Martin HEIDEGGER, *Die Sprache* = Uő., *Unterwegs zur Sprache*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1985, 10. (A kiemelést elhagytam – B. G.)

41 HAMACHER, *Lectio*, 207.; Uő., *Lectio. De Mans Imperativ* = Uő., *Entferntes Verstehen*, 190–191.

42 Paul DE MAN, *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. FOGARASI György, Magvető, Budapest, 2006², 322. (A kiemelés elhagytam – B. G.)

érinti. Derrida pontosan ennek a parodisztikus elmozdulásnak a kapcsán beszél arról, hogy a „die Sprache verspricht (sich)” a de Man-i nyelvfelfogás központi helyét világítja meg. De Mannál az ígélet (és az azzal egyidejűleg ható, freudi értelemben vett elszólás) innen nézve nem más, mint a nyelv lényege. Ez azt jelenti, hogy nincs egy eleve adott nyelv, nincs nyelv, mely – tulajdonképp a fentebb bemutatott összefüggésrendszerben –, mint Hamacher kiemeli, ne konstitúciójának folyamatában létezne, mely ne szólná el magát, és amely ne torzulna el (a német *ver-* prefixum konnotációi okán); nincs nyelvi működés, mely ne a jövőre irányulna, és amely kívül kerülhetne a jövő tervezhetetlenségén, melyet a nyelv ironiája szabadít fel. Ha tehát de Man nyomán igazán komolyan vesszük a heideggeri formulát, nem gondolhatunk el olyan nyelvet, amely megelőzné az ígéletet, a nyelv ígéletét.⁴³ Ugyanakkor korántsem állítható, hogy az ígélet e struktúrája megfeleltethető volna azzal, amelyet Hamacher Kant-interpretációjánál láthattunk. A de Man-i ígélet nem transzcendentális beszédaktus, hiszen épp a szubjektivitás, a megismerés birodalmának alaptalanságára, a nyelvnek a jelentés tekintetében kényszerítő erejű, ám „szükségyszerűen félrevezető”,⁴⁴ tehát imperatív, de episztemológiai szempontból illegitim voltára világít rá.⁴⁵

Hamacher számára mindebből az következik, hogy a nyelv legalapvetőbb műveletét önnön deaktiválása jelenti. Ennek a gondolatnak a legkorábbi szisztematikus kifejtése – noha az ígélet deaktiválódásának motívuma már korábban is feltűnt az életműben – az *Afformatív, sztrájk* egy, a műfaj sztenderdjeihez képest különösen gazdag lábjegyzetében található meg:

Ha pedig feltételezzük, hogy a nyelv nem nyelv nélkül tételezett intézmények végrehajtó szerve, és ha mindenekelőtt ragaszkodunk ahhoz, hogy a nyelvnek lényegileg performatív jellege van, akkor azt is feltételeznünk kell, hogy a nyelv egy abszolút autotézis aktusában önmagát tételezi: hogy a nyelv, ahhoz, hogy nyelv legyen, mindig feltételezi magát. A nyelv abszolút, autotetikus és autotelikus performanciaként értve, ahelyett, hogy önmagát egyszerűen tételezné, kénytelen volna magát – ami végességének jelzése – folytonosan bejelenteni, magát előre mondani, magát mint mindig csak érkező, jövődő nyelvet kimondani, mint olyan nyelvet, amely még soha nem érkezett meg, még soha nem volna maga a nyelv [*nie schon die Sprache selbst wäre*]. A nyelvnek ez az előzetességstruktúrája a nyelvet egyáltalában önmaga ígéletévé tenné. A nyelv abszolút performatívuma a nyelv megígérése volna. A nyelv nem beszél; pontosabban: a nyelv nem beszél máshogyan, csak úgy, hogy megígéri önmagát. [...] Ha azonban a nyelv maga abszolút performatív jellegében mindig csak ígér, akkor szigorúan véve nem önmagát ígéri, hanem az ígéletét ígéri [*verspricht ihr*

43 Vö. Jacques DERRIDA, *Mémoires. Paul de Man számára*, ford. SIMON Vanda, Jászöveg, Budapest, 1998, 114.

44 DE MAN, *Az olvasás allegóriái*, 322.

45 Vö. HAMACHER, *Lectio*, 206–207.

Versprechen]: végtelen jövőbelisége a végtelen meg nem jövendősége [*libre undendliche Künftigkeit ist ihre unendliche Unkünftigkeit*]: tehát még mindig nem ígér. [...] A nyelv abszolút performativitása, a nyelv feltétlen önmagát megelőző volta egy olyan dimenziót implikál – a nyelv számára konstitutív, a nyelv aktusjellege [*Aktcharakter*] számára dekonstitutív módon –, amelyben a nyelv önmagának, önmagának mint *cselekvésnek* nem felel meg [*als Handlung nicht entspricht*], és amelyben ahelyett, hogy tenne, minden cselekvést elmulaszt. Ez a cselekvésben benne rejlő elmulasztás a nyelvnek az a dimenziója, melyet itt [...] *afformatív*nak nevezünk.⁴⁶

Ahogy a Kant-interpretációnál is látható volt, a nyelv előzetességstruktúrája Hamachernél az ígélet kettős vonatkozási rendszerében tárul fel. Az ígélet nyelve egyfelől ígér valamit, másfelől azonban ez csakis akkor válhat lehetségessé, ha ez a nyelv mindenekelőtt önmagát ígéri meg. Amíg a Kant-interpretáció felől nézve a transzcendentális aktus ily módon egyszerre létesít cselekvést, és alapozza meg a nyelvben azt, addig Hamacher de Man-értelmezése épp ennek a megalapozó műveletnek a stabilizálhatatlan jellegét, alaptalanságát emeli ki. Hamacher, mint a fenti idézetből kiderül, nem hagy kétséget afelől, hogy az ígélet elgondolhatóságát illetően nem a kanti, hanem ez utóbbi belátást fogadja el, még ha ez nem is jelenti azt, hogy az ígélet kettős struktúrájának nyelvelméleti modelljét odahagyná (az ígélet transzcendentális beszédaktusa az egész életmű viszonyítási pontja marad). De Mannal szemben azonban, aki elemzéseiben rendre a nyelv erőszakos, vak, ahumán működését – mechanikus önműködötetését –, a nyelv és a jelentés összekapcsolásának abszolút arbitrális jellegét világítja meg, Hamacher számára a nyelv működőképesége maga válik kérdésessé. Ennek az az oka, hogy amennyiben az ígélet valóban a nyelv lényege – „die Sprache verspricht (sich)” –, a nyelv nem képes másként működni, csak úgy, hogy az ígerelettől elválaszthatatlan jövőidejűséget, és ekként saját jelenlétének strukturális deficitjét avatja működési elvévé. Ahhoz, hogy ígérjünk, a nyelv, amely ígér, meg kell, hogy ígérje magát. Ez az ígélet, a nyelv „abszolút performatívuma”, azonban saját jövőidejűsége, méghozzá eredendő, „végtelen” jövőidejűsége miatt folytonosan egy olyan nyelvet hív, amely – hiszen hívni csak azt lehet, ami nincs jelen – még nincs, és lehet, soha nem is lesz. A nyelv azáltal, hogy működésének lehetőségét az ígéletben, saját ígéletében, az ígélet ígéletében alapozza meg, autoperformatív műveletével saját jelenlétének hiányát totalizálja, kilép önmagából, túlnyúlik magán mint nyelven, és kiteszi magát a csöndnek, amelyet implikál. Abból, hogy a nyelv performativitásának alapja az ígélet ígéréte, vagyis egy soha végre nem hajtható performatívum, Hamacher perspektívájából az következik, hogy a nyelv bizonyos értelemben alapvetően képtelen a cselekvésre.

46 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 209. (A fordítást módosítottam – B. G.) Uő., *Afformatív, Streik = Was heißt „Darstellen“?*, szerk. Christian L. Hart NIBBRIG, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1994, 363.

Az ígéret a nyelv központi műveleteként, miközben a nyelv, a lét, a szubjektivitás és a megismerés megalapozására törekszik, szükségszerűen szenved el az annak műveleteiben inherensen foglalt kudarc következményeit. Még azelőtt, hogy ígérni tudna, saját megalapozása során felfüggesztődik, üresbe fut, deaktiválódik. Az ígéret deaktiválódása a nyelv olyan dimenzióját nyitja fel, amelyben a cselekvés elmulasztásán, egyfajta tétlenségen vagy lenni hagyáson kívül nem képzelhető el más „operáció”. Hamacher ezt a dimenziót nevezi – melyet később már egyenesen „a nyelv struktúrájaként” azonosít⁴⁷ – afformatívnak. A nyelv afformativitása, mely az ígéret felfüggesztésében tárul fel, deaktiválja a tételezés műveleteit. Az, „ami a nyelvben a nyelv maga” (*in der Sprache die Sprache selbst*), mint Hamacher írja, afformatív.⁴⁸ A tételezés deaktiválódása tehát a nyelv valóban nyelvi, nem cselekvő, ám a nyelvi működés tekintetében meghatározó – egyszerre konstitutív és dekonstitutív – szféráját tárja fel.

A tételezés nyelve eszerint nem egyszerűen kontaminált és kompromittált saját eredendő defektusaitól. Sokkal inkább arról van szó, hogy működésbe jötte nem kapcsolható össze a szubjektivitás struktúráival, sőt szigorú értelemben egyáltalán nem is képzelhető el. Működése önnön deaktiválásán alapszik.⁴⁹ Persze hajlamosak vagyunk – ez már csak ilyen – a nyelvet olyasmiként elgondolni, amivel bírunk, aminek birtokában vagyunk. Legrosszabb pillanatainkban a nyelvet úgy képzeljük el, mint azt a valamit, ami rendelkezésre áll; amit képesek vagyunk *használni*. Nyelvhasználók vagyunk, anyanyelvünk van. Ebben az értelemben eszközt, még hozzá egy birtokolt eszközt látunk benne, mely gondolataink kifejezésére, egy kognitív rendnek a szubjektivitás szerkezetében megalapozott létesítésére szolgál. Ezzel szemben Hamacher szerint a nyelv eredendően, mindenfajta tételezés lehetőségét megelőzően valami, ami még nincs és talán sohasem lesz, és amihez ennek ellenére vagy éppen ezért minden emberi lény fordul. A nyelv mint ilyen nem lehet célra irányuló eszköz, hiszen nincs jelen a maga totalitásában⁵⁰ – nincs, még mindig nincs, és lehet, soha nem is lesz.⁵¹ Ez az oka annak, hogy Hamacher elveti az ember Arisztotelész által adott definícióját, mely az embert mint nyelvvel bíró élőlényt határozta meg (*Politika*, 1253a), és helyette a *zóon logon eukhomenon*, és mint később látható lesz, ez különös jelentőséggel bír: végül a *zóon philologon* formuláját javasolja. Eszerint az embert a nyelv vonzása, a nyelv után való vágyakozás határozza meg.⁵² Mindez azonban azt is jelenti, hogy az ember nem birtokolhat nyelvet; hogy bár a nyelv – mindig egy jövőbeli nyelv – felé fordul, sohasem

47 HAMACHER, *LINGUA AMISSA*, 100.

48 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 218.; Uő., *Afformatív, Streik*, 353.

49 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 209.

50 Vö. HAMACHER, *For – Philology*, 154–155. Vö. Uő., *95 Thesen zur Philologie*, Urs Engeler, Frankfurt am Main, 2010, 58. (55. tézis)

51 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 209.; továbbá Uő., *Wild Promises*, 243.

52 Vö. HAMACHER, *95 Thesen zur Philologie*, 20. (19. tézis)

rendelkezhet azzal. Az, hogy a nyelv nyelvisége affirmatív, azt is jelenti, hogy Hamachernél az ember eredendő nyelvhez kötöttségét mindenekelőtt a nyelv birtokolhatatlansága és távolléte, megvonódása, a tételező nyelv önfelszámoló, öndeaktiváló operativitása; egy kilátásba helyezett, de nem eljövetele felől értelmet kapó nyelv határozza meg.

Hamacher munkáiból egy olyan nyelv koncepciója bontakozik ki, amely ahelyett, hogy affirmálná magát, önmaga ellen fordul, nemet mond magára, felfüggeszti magát, saját hiányában „van” („A nyelv önnön beszüntetése” [*Sprache ist ihr Ausstand*]).⁵³ Ez a nyelv nem az adomány, hanem az adás visszavonása felől válik értelmezhetővé.⁵⁴

A nyelv sztrájkja

Az, amit Hamacher a nyelv affirmatív dimenziójának nevez, nyelvelméleti szempontból az ígélet deaktiválódásával modellálható. Emellett azonban ezer szállal kötődik az erőszak Walter Benjamin által adott kritikájához is, mely az előbbi nyelvelméleti perspektívát jog- és politikaelméleti szempontokkal dúsítja, továbbá az igazságosság kérdésével terheli meg. Mint ismert, Benjamin *Az erőszak kritikájáról* című, az első világháború után született (1921), rendkívüli értelmezői nehézségeket támasztó esszéjében megkülönbözteti egymástól a jogteremtő (*rechtsetzend*) és a jogfenntartó (*rechtserhaltend*) erőszakot,⁵⁵ mely megkülönböztetést később a mitikus, a legmélyebb értelemben jogi, valamint az isteni, tiszta, jogmegsemmisítő erőszak közti különbségtétellel váltja fel.⁵⁶ Ezek a megkülönböztetések vázolják fel Hamacher számára a keretet, amelyben a nyelv performatív és affirmatív dimenziójának elkülönítése és e két dimenzió viszonyának megragadása véghez vihető.⁵⁷

A jogteremtő erőszak, mely mindenfajta megállapodás születésénél ott munkál, Benjaminszükségszerűen kapcsolódik össze az erőszak egy másik formájával, a jogfenntartó erőszakkal. Mint Hamacher kiemeli, ennek az az oka, hogy a jogteremtő erőszak önmagában nem képes biztosítani a jogi cselekvés legalitását és legitimitását. A jogfenntartó erőszak ezeket azáltal létesíti, hogy megőrzi, működésben tartja a jogteremtő erőszakot, mely

53 Werner HAMACHER, *Vom Recht, Rechte nicht zu gebrauchen. Menschenrechte und Urteilsstruktur* = Uő., *Sprachgerechtigkeith*, Fischer, Frankfurt am Main, 2018, 125. (A kiemelést elhagytam – B. G.) A filológia itt rendezkedik be: „A filológia: a nyelv szünetében.” Uő., *95 Thesen zur Philologie*, 48. (46. tézis)

54 Uő., 58. (55. tézis)

55 „Az erőszak mint eszköz mindig vagy jogteremtő, vagy jogfenntartó.” BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, 40.; Uő., *Kritik zur Gewalt* = Uő., *Gesammelte Schriften*. II/1., szerk. Rolf TIEDEMANN – Hermann SCHWEPPEHÄUSER, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1991, 190.

56 BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, 52.

57 Hamacher Benjamin-olvasatának vehemens, ám meglehetősen színvonalatlan kritikájáért lásd Alison ROSS, *The Distinction between Mythic and Divine Violence. Walter Benjamin's „Critique of Violence” from the Perspective of Goethe's „Elective Affinities”*, *New German Critique*, 2014/1., különösen 101–105.

enélkül a konzerváló erőszak nélkül egyszerűen önmagába roskadna. A jogteremtő erőszakból a jogfenntartó erőszakba való mindenkori átmenet tehát az instrumentalitás szférájába való átmenetként, a cselekvés legalitásának és legitimitásának létesülésében jelentkezik. Ugyanakkor a jogteremtő és -fenntartó erőszak e viszonya az erőszak kritikájának szempontjából korántsem problémamentes. A jogfenntartó erőszak, miközben megőrzi a jogteremtő erőszak tételező erejét, erodálja is azt. A jogfenntartó erőszak, mely ilyen értelemben, még ha nem is azonos azzal, elválaszthatatlan a jogteremtőtől – hiszen egy be nem tartatható és/vagy be nem tartatott törvény aligha tekinthető törvénynek –, ennél fogva nemcsak elzárja az utat a tiszta, cél nélküli, nem instrumentális eszközök szférájának megismerése elől (ami Benjamin esszéjének tulajdonképpeni célja lenne), hanem gyengíti is a jogteremtés aktusát, a benne ható erőszak lassú felbomlását okozva ezzel. Az erőszak innen nézve, onnantól, hogy testet ölt, és egy intézmény formájában rendezkedik be, vagyis, mint Hamacher hangsúlyozza, betagozódik a reprezentáció struktúráiba, halálra ítéltetett. Sorsa az, hogy végül egy másik jogteremtő aktus söpörje el. Hamacher éppen ezt a mozgást érti az alatt az általa azonosított törvény alatt, mely az „erőszak történeti dialektikáját” meghatározza. A történelem Benjaminsnál ennek értelmében a létesülés és felbomlás dialektikájának területe, mely területet a létet megalapozó tételező-pozicionáló műveletek nyitják fel.⁵⁸ Az erőszak történeti dialektikájának eredete, a történelem hajtóereje mint ilyen mindenekelőtt a tételezés műveletében keresendő: „A történeti változás mindig a tételező erőszak belső struktúrájából eredő változás, méghozzá olyan változás, amelyben ez az erőszak magában a tételezésben bomlik fel. Amit történelemnek nevezünk, az nem más, mint ennek az erőszaknak a felbomlási folyamata, a tételezés bukása [*der Fall der Setzung*].”⁵⁹

Hamacher az előbbi dialektikát, a tételezés és hanyatlás körforgását a performativitás elméleteihez köti, sőt egyenesen a „performancia dialektikájának” nevezi.⁶⁰ Ha a jog teremtése és fenntartása a performativitás birodalmához tartozik, a jogteremtés aktusa – *Rechtsetzung* – a korábbiak értelmében transzcendentális beszédaktusnak tekinthető. A mitikus erőszak a tételezés területe. Itt különösebb nehézségek nélkül is felismerhető az ígéret fentebb bemutatott kettős operativitásának, valamint a jogteremtő és -fenntartó erőszak kettős struktúrájának az analógiája. Az ígéret, mint látható volt, miközben megalapozza magát mint törvényt, lehetővé teszi, hogy az akarat e törvényhez igazodva megtapasztalja magát, és ekként mint szubjektivitás hírt adjon magáról az ígéret aktusában, tulajdonképp instrumentalizálva – az akarat eszközévé téve – a mindenekelőtt magára vonatkozó nyelvet. A jogteremtő és -fenntartó erőszak viszonyát innen nézve a jog autoperformatív önmegalapozásának és instrumentalizálásának kettős kötése teszi elgondolhatóvá. A jogteremtő

58 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 200–201.

59 *Uo.*, 201. (A fordítást módosítottam – B. G.); HAMACHER, *Afformatív, Streik*, 343.

60 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 204.

erőszak érvényesülése abszolút tételezés, a törvény önaffekciója, az alap, még hozzá a transzcendentális alap létesítése. A jogfenntartó erőszak az alap megteremtésének ezen aktusához kapcsolódik, ennek az aktusnak a viszonyában tesz létre szert. Ennek során előrevetíti és stabilizálja a jog szubjektivitásának – intencionalitásának, instrumentalitásának, gyakorlati alkalmazhatóságának – dimenzióját, megteremtve és belakva azt.

A rendszer azonban ezen a ponton még nem tekinthető teljesnek. Ugyanis, ahogy az ígélet kettős struktúrájának esetében is elkerülhetetlennek mutatkozott az aktus önfelémészto deaktíválódása, úgy a jogteremtő és -fenntartó erőszak kettőse is kitett valaminek, ami megelőzi és túlnyúlik rajta. Hamacher, felidézve a Benjamin-esszének a jogi rend deaktíválására vonatkozó szöveghelyét,⁶¹ a performancia dialektikájából, a tételezés létmegalapozó operativitásából való kilépés lehetőségét a tétlenítés, az *Entsetzung* műveletében fedezi fel.⁶² Mivel írásának zárlatában Benjamin a tétlenítést a „forradalmi erőszakkal” és ezáltal a tiszta erőszakkal hozza összefüggésbe,⁶³ Hamacher interpretációjában a tiszta erőszak – mint az erőszaknak a mitikus, tehát sorsszerű, jogteremtő erőszaktól megkülönböztetett, jogmegsemmisítő típusa⁶⁴ – a jogteremtés és -fenntartás körforgásával, a tételezés történelmével is szembekerül: „A tiszta erőszak nem »tetelez«, hanem »tétlenít«, nem performatív, hanem »afformatív«.”⁶⁵ Az, amit Hamacher afformatívnak nevez, tehát azzal azonos, amit *Az erőszak kritikájáról* interpretációja szerint Benjamin tiszta erőszaknak hív.⁶⁶ Eszerint maga a „nem pozicionális, tiszta, afformatív erőszak” tétleníti-depozicionálja a tételezés létmegalapozó műveleteit.⁶⁷ Az ígélet deaktíválódásának alakzata korábban pontosan azt mutatta meg, ez miként történik.⁶⁸

Az afformativitás dimenziója – akárcsak a tiszta erőszaké a jogteremtő erőszakhoz képest Benjaminnál⁶⁹ – nem külsődleges a performatív nyelvhez viszonyítva.⁷⁰ Ugyanakkor, mivel túlnyúlik az instrumentális erőszak, a performativitás tartományán,⁷¹ így annak viszonyain is, eredendően erőszakmentes, ami miatt nem azonosítható a jogteremtő erőszak

61 Vö. BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, 56.

62 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 203–204.

63 BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, 56.

64 Vö. *Uo.*, 52.

65 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 204.

66 Vö. Hjalmar FALK, *Violence, Divine or Otherwise. Myth and Violence in the Benjamin-Schmitt Constellation = The Meanings of Violence. From Critical Theory to Biopolitics*, szerk. Gavin RAE – Emma INGALA, Routledge, New York – London, 2019, 34.; továbbá Ilit FERBER, *Werner Hamacher. Wandering about Language*, *Philosophy Today*, 2017/4., 1008.

67 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 204.

68 Lásd ehhez még: HAMACHER, *LINGUA AMISSA*, 110–111.

69 Vö. KULCSÁR-SZABÓ, *A gondolkodás háborúi. Töredékek az erőszakos diskurzusok 20. századi történetéből*, Ráció, Budapest, 2014, 50.

70 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 205.

71 Vö. *Uo.*, 204.

lehanyaglásának struktúramozzanatával sem.⁷² Amíg a performativitás nyelve az instrumentálissal, végső soron az erőszak önfenntartó erejével kapcsolódik össze, addig a tiszta erőszak, az affirmatív épp az instrumentalitás logikájának megbontásában, vagyis az erőszak körforgásának megtörésében érdekelt. A tiszta erőszak képviselésében, mely képes a performancia dialektikáját alapjainál felfüggeszteni, tehát szétkapcsolni az eszközök és a célok világát, csakis tiszta eszközök, célra nem irányuló eszközök állhatnak (ilyen például a történelem cselekvésképtelen benjamini angyala, mely hátat fordít a jövőnek, amely felé az isteni vihar taszítja).⁷³ A nyelv Benjaminsnál bűnbeesése, a reprezentáció struktúráiba való hanyatlása előtti állapotában ilyen eszköznek minősül.⁷⁴ Amikor Hamacher az affirmatívot úgy határozza meg, hogy az azzal egyenlő, „ami a nyelvben a nyelv maga”,⁷⁵ a nyelviségnek ezt a nem instrumentális, közlő, reprezentációs elvű nyelv előtti elgondolását, a „tiszta közölhetőség” szféráját tartja szem előtt.⁷⁶ Egy ilyesfajta „nyelv” kimerül a közölhetőség lehetőségében.⁷⁷ Fontos azonban emlékezni arra, hogy a pusztá közölhetőség e mozzanata nem egy ígélet ígéleteként strukturálódik: a nyelv nyelvisége ebben az értelemben azért jelentkezik a közölhetőség egyszerű lehetőségeként, egyfajta tiszta medialitásként, mert „a beszélők közötti közvetettség formájaként kínálkozik”,⁷⁸ és mint ilyen, nem igazságát, a szubjektivitás transzcendentális megalapozását ígéri, és még csak nem is valamiféle adományt kínál, hanem – a beszélők nyelveiben, ez utóbbival egyidejűleg megvonva magát – saját alterációját engedi történni. Ez a „történni hagyás”⁷⁹ mentes a funkciótól.

A nyelv működésének lehetősége Hamacher perspektívájából az instrumentális, performatív, valamint a tiszta eszközként értett, affirmatív nyelv aszimmetrikus viszonyában gondolható el. Az előbbi közöl, az utóbbi közölni enged – azonban a közlés maga sohasem függetleníthető a közölhetőség pusztá lehetőségét felkínáló, közléstől mentes, ám a közlés lehetőségfeltételeként azonosítható affirmatív tartománytól.⁸⁰ A közlő nyelv aporiája éppen ebben áll.⁸¹ Tétélezni, a szubjektivitás, a megismerés és a tudás világát felnyitni Hamacher szerint akkor lehetséges, ha a tétélezés művelete magában foglalja saját tétlenítését is,

72 Vö. *Uo.*, 205.

73 Vö. Walter BENJAMIN, *A történelem fogalmáról*, ford. BENCE György = Uő., *Angelus Novus*, 966.

74 Vö. Walter BENJAMIN, *A nyelvről általában és az ember nyelvéről* = Uő., „A szirének hallgatása”. *Válogatott írások*, ford. SZABÓ Csaba, Osiris, Budapest, 2001, 18–21. Vö. Uő., *Az erőszak kritikájáról*, 42–43.

75 Lásd a 48. lábjegyzetet!

76 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 207.

77 Vö. HAMACHER, *Wild Promises*, 235.

78 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 210.

79 *Uo.*, 204.

80 Vö. HAMACHER, *For – Philology*, 131.

81 Vö. MAURO SENATORE, *Introduction. Posing, the Performative and the Supplement = Performatives After Deconstruction*, szerk. MAURO SENATORE, Bloomsbury, London – New Delhi – New York – Sydney, 2013, 31.

melynek mindenkor kitett: „Aki beszél, afformál(va van).” (*Wer spricht, [ist] afformiert.*)⁸² A performatívum ezért „biformatív”,⁸³ mint Hamacher egy helyütt megállapítja. A performancia tere eszerint csakis azáltal nyílhat fel, ha magában foglalja saját felfüggesztésének mozzanatát, tehát kitett önnön deaktiválódásának, és ekként alapvetően afformatív módon strukturálódik.⁸⁴ A performativitás lehetősége, a lét autoperformatív felnyílása innen nézve saját inherens lehetetlenségében, afformativitásban áll.⁸⁵

Az afformativitás és a benjamin-i tiszta erőszak megfeleltetéséből további következmények is adódnak. Hamacher az *Afformatív, sztrájk*ban – egy, az ígélet kapcsán idézethez hasonlóan illetlenül tanulságos lábjegyzetben⁸⁶ – először és utoljára összefüggően kifejti azt, amit az afformatív fogalma alatt ért, negatív elhatárolások sorozatát adja, melyek az alább szereplő négy csomópontot rajzolják ki. E csomópontok rögzítésével – egyúttal összefoglalva az eddigieket és előretekintve a továbbiakra – némi lélegzethez juthatunk.

1. Az afformatív nem *a priori* független a performativitástól, az aktusok világától. Sokkal inkább arról van szó, hogy olyan tartományként nyílik fel, mely nem hozható közös nevezőre a tételezés műveletei által előállítottal, hiszen megelőzi azt, és túlmutat rajta. Ennek értelmében nem állítható, hogy az afformatív „van”. Ha mégis van, akkor a lét Kant által adott meghatározása felől nézve csakis úgy lehet, hogy „nem a lét módján *van*”.⁸⁷

2. Mivel nem a tételezés rendje szabja meg lehetőségeit, az afformatív nem tagozódhat a cselekvés paradigmájába. Az, ami afformatív módon működik, nem tesz, hanem enged, hagy, ily módon megelőzve a cselekvés dimenzióját. Az afformatív nyitja meg a nyelvi tett lehetőségét, ugyanakkor prepozicionális, tételezés előtti jellegéből adódóan bármikor (ismét) fel is függesztheti azt. Ezért van az, hogy a performatív nyelv csakis negatív módon, kihagyásokkal, szünetekkel, megszakításokkal képes hírt adni afformatív eseményekről. Ezek a retorikai jelenségek ugyanakkor nem azonosak az eseménnyel, melynek hatásait megnyilvánítják.

3. Az előbbiekből következik, hogy az afformativitás koncepciója nem hozható összefüggésbe a fenomenológia felségterületével (Benjamin nyelvfilozófiája „afenomenológia” – írja máshol Hamacher).⁸⁸ Az afformatív eseménynek – ahogy a tiszta erőszaknak sincs⁸⁹ – nincs

82 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 211.; HAMACHER, *Afformatív, Streik*, 349.

83 HAMACHER, *LINGUA AMISSA*, 100. Lásd még ehhez: Uő., *For – Philology*, 152.

84 Vö. HAMACHER, *LINGUA AMISSA*, 109.

85 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 219–220.

86 Vö. *Uo.*, 204–205.

87 *Uo.*, 205. Lásd még ehhez HAMACHER, *Dike – Sprachgerechtigkeits = Uő., Sprachgerechtigkeits*, 8.

88 WERNER HAMACHER, *Intensive Languages*, ford. Ira ALLEN – Steven TESTER, *MLN*, 2012/3., 539.

89 BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, 56.

olyasfajta fenomenális dimenziója, mely ezt az eseményt mint olyat tárhatná fel (az afformatív eredendően „affiguratív”, állapítja meg Hamacher egy értekezésében).⁹⁰ Hogyha az ábrázolás (*Darstellung*) mindig tételező műveletekre vezethető vissza, és mint Hamacher hangsúlyozza, „lényegileg performatív jellegű”,⁹¹ akkor az afformatív, mely nem a tételezés műveleteinek egyike, sohasem válhat az ábrázolás rendjébe integrálhatóvá. Ez a vonatkozás rendkívüli nehézségeket támaszt az afformatív elgondolhatóságát illetően, különösen ha e nyelvmodell esetleges gyakorlati, például irodalmi elemzésekben való alkalmazhatóságát is szem előtt tartjuk. Mindazonáltal ehhez a kérdéshez támpontokat szolgáltathat az, hogy Hamacher az *Afformatív, sztrájk*ban a kanti fenségesről mint az afformatív „egyik móduszáról” beszél.⁹² Egy korábbi írásában ugyanis Heinrich von Kleist *A chilei földrengés* című elbeszélését egyenesen a fenséges „narratív analíziseként” azonosítja.⁹³ Az afformatív és a fenséges viszonya, a „negatív ábrázolás” mibenléte, melynek részletes tárgyalására itt nem mutatkozhat mód, e felől a Kleist-elemzés felől nézve érthető meg. További szempontokért a *Hívatlanul* című Kafka-értelmezéshez érdemes fordulni.⁹⁴

4. Az afformatív szükségszerűen különbözik el magától, válik mássá, nyitja meg saját alterációjának lehetőségét. Az afformatívból a performatív nyelvbe való átmenet a nyelv pusztá lehetőségéből, a tiszta medialitás szférájából a cselekvő, instrumentális nyelvbe való átmenetként jelentkezik. Mivel nem a tételezés rendjét nyilvánítja meg, hanem a lenni hagyás elve alapján működik, az afformatív ekként hagyja magát nem magává válni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyelv performativitása képes lenne kitörölni az afformatívumot saját szerkezetéből. Ha a működő nyelv léte az afformatívon, a nyelv pusztá lehetőségén, egy, a cselekvő nyelvet megelőző és ebben az értelemben nyelvvé még nem vált, lehet, nyelvvé sohasem váló (tiszta) nyelven alapszik, a tételezés rendje és az annak korrelátumaként elgondolható lét mindenkor adósa marad az afformativitás tartományának. A közlő nyelv ezzel az adóssággal terhelt. Nem képes tehát másként megnyilatkozni, mint ezt az adósságot – saját strukturális lehetetlenségének nyomát – ismételve. Azonban, még ha a performativitás az afformativitáson alapszik is, és a nyelv nyelvisége az afformatívban azonosítható, e tartomány, mint Hamacher hangsúlyozza, akkor sem tekinthető a nyelv lényegének (a lényeg mint a lét kategóriája, még mindig a tételezés terméke).⁹⁵ Az afformatív fogalma épp a működő nyelv alaptalanságát, sőt

90 HAMACHER, *LINGUA AMISSA*, 109. Lásd még ehhez Uő., *95 Thesen zur Philologie*, 57. (54. tézis)

91 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 205.

92 Uő.

93 WERNER HAMACHER, *Das Beben der Darstellung. Kleists Erdbeben in Chili = Uő., Entferntes Verstehen*, 258.

94 WERNER HAMACHER, *Hívatlanul. Kommentár Kafka Próbájához = Uő., Menedékhely. A kutatáshoz és oktatáshoz való jogról és más írások*, ford. SZABÓ Csaba, Ráció, Budapest, 2019, 161–191.

95 Az afformatívot mint a nyelv lényegét érti félre: FERBER, *I. m.*, 1008.

megalapozhatatlanságát: az alap nem létét és létesülni képtelenségét exponálja. Ekként egy „szakadék” (*Abgrund*) jelölőjeként értelmezhető.⁹⁶

Az affirmativitás tartománya túlmutat a beszédaktusok világán. Ahogy az ígélet példájánál látható volt, nem lehet beszéd tett, mivel legfontosabb műveleteként a cselekvés deaktiválása, a tett végrehajtásának felfüggesztése, a tételezés tétlenítése nevezhető meg. Innen nézve a tiszta erőszak egy formájaként, pontosabban tiszta erőszakként értelmezett affirmatívum, amennyiben nyelv, csakis olyan nyelv lehet, amely nélkülözi a tételezés dimenzióját. Az affirmatív nyelv érintetlen a szubjektivitástól, a létől, a tettől, vagyis beszédként értve beszéd tett (*speech act*), és mint ilyen, csak nyelv, tiszta nyelv vagy tiszta medialitás. A tiszta erőszak benjamin operativitása Hamachernél, mint látható volt, ily módon a tiszta, a tételező aktusoktól nem kompromittált nyelv mintájává válik. Egy olyan nyelv mintájává, amelynek működéséről – noha ott kísért minden tételezésben, és ezért bármikor kész felfüggeszteni mindenfajta tételező-pozicionáló aktivitást, sőt tulajdonképp ezt mindenkor el is végzi – csupán a saját tulajdonképpeni lehetetlenségét megnyilvánító tételező-pozicionáló nyelv tehet tanúságot. Ez a tanúság azonban csakis néma lehet, csendbe torkollhat,⁹⁷ és ekként, mivel nem képes magát önmagákként megnyilvánítani, az affirmatívum eredendő iróniáját tárja fel.⁹⁸

A némaság, amely az affirmatívumot övezi, a szemiológiai nyelvmodellek inherens fenyegetése. Ez ellen a fenyegetés ellen nem áll rendelkezésre semmiféle, azt semlegesíteni képes immunizáló eljárás. Az, ami affirmatív, Hamachernél a radikális másik, amely „nem a lét módján *van*”,⁹⁹ és nem fordítható át a performancia dialektikájának teljesítményeképp létesülő világ tartományába (még ha a grammatika Nietzsche által ostromozott metafizikája, a fentebb idézett mondat *istjében* vagy az *Entsetzung* fogalmában hírt adva magáról, úgy tűnik, mégiscsak megőrzi e világ emlékét).¹⁰⁰ Az affirmatív által támasztott kérdés analóg a lét és a semmi viszonyára irányuló filozófiai kérdéssel (ezt emeli ki a 48-as számú filológiai tézis aszimmetrikus megkettőzése vagy a 91-es számú tézis mondatközi elnémulása, amely esetekben eldönthetetlen, performatív vagy affirmatív esemény ment-e végbe),¹⁰¹ és még ha nem is feltétlenül azonos azzal, egy alakváltozatának mindenképp tekinthető.¹⁰² Ebből

96 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 209.; Uő., *Afformatív, Streik*, 363.

97 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 205. Vö. Uő., *Wild Promises*, 225.

98 Vö. HAMACHER, *Lectio*, 208. Lásd még ehhez Uő., *For – Philology*, 111.

99 Lásd a 87. lábjegyzetet!

100 Vö. Friedrich NIETZSCHE, *Bálványok alkonya. Avagy hogyan filozofáljunk kalapáccsal*, ford. HORVÁTH Géza, Helikon, Budapest, 2015, 28.

101 Vö. HAMACHER, *95 Thesen zur Philologie*, 50–51., 98. (48. és 91. tézis)

102 Lásd ehhez HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 217.; továbbá Uő., *For – Philology*, 155–156.; valamint HAMACHER, *Dike – Sprachgerechtigkeits*, 43.

a szempontból fontos látni, hogy *A szellem fenomenológiájának* egy helyen Hamacher által tárgyalt eljárás módja, mely a semmit a lét tartományán belülre helyezte,¹⁰³ és amellyel ekként a létet – ahogy Hamacher nevezi, az „inverzió törvényét” mozgósítva¹⁰⁴ – immunizálta a nem-léttel szemben, az affirmatív esetében nem lehet működőképes, vagy jobban mondva: eltéveszti azt, amitől az affirmatív az, ami. Az affirmatívum ugyanis, mint látható volt, nem fékezhető meg, nem integrálható a lét szerkezetébe. Az előbbiekből következik az is, hogy Hegel *Enciklopédiájának* ontikus radikalizmusa, mely a jelenvaló létet (*Dasein*) a lét és a semmi – egymásba folytonosan átcsapó tartományainak – összeomlásaként jelenítette meg,¹⁰⁵ Hamacher perspektívájából szintén nem fogadható el.

Az affirmatívum mint a nyelv strukturális alapja – alaptalansága – nem lehet nyelvi abban az értelemben, amiként egy, a tételezés műveleteit szakadatlanul ismétlő nyelv az, és még csak nem is hozható közös nevezőre ez utóbbival. Úgy viszonyul a tételezés, a performativitás, az ábrázolás dimenziójához, ahogy az ígélet deaktiválódása az ígélet beszédaktusához. Az affirmativitás a tételezés nyelvi rendjét, valamint az ennek korrelátumaként elgondolható létet kikezdő, felfüggesztő és ebben az értelemben belülről fenyegető, ám erőszakmentes tartománynak a neve. Innen nézve érthető meg az egyik lényeges aspektusa annak, miért épp a Benjamin által tárgyalt általános sztrájk egy típusa válik Hamacher életművében az affirmatív eminens példájává. Ahogy Hamacher írja, a

proletár általános sztrájk, melynek módszere az államhatalom feltétel nélküli felfüggesztése, formája pedig az igazságosság [*dessen Form Gerechtigkeit ist*], nem más volna, mint a tiszta erőszak a politikai területén, és így nem más, mint az, ami a nyelvben a nyelv maga [*in der Sprache die Sprache selbst*], azaz a nyelv affirmatív medialitása.¹⁰⁶

Mint ismert, az általános politikai sztrájk és a proletár általános sztrájk Georges Sorel által végrehajtott megkülönböztetése szolgáltatta Benjaminsnál az alapot a sztrájk mint tiszta eszköz elgondolásához.¹⁰⁷ A soreli megkülönböztetés utóbbi tagja Benjamin esszéjében valóban tiszta eszköz, hiszen szemben az előbbivel, nélkülözi a zsarolási potenciált. A proletár általános sztrájk nem a sztrájktevékenység beszüntetése utáni politikai-jogi visszarendeződés irányába tart. Amíg az általános politikai sztrájk a követelt javak vagy jogok megkaparintását

103 Vö. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *A szellem fenomenológiája*, ford. SZEMERE Samu, Akadémiai, Budapest, 1979³, 24–25.

104 HAMACHER, *Az inverzió másodperce*, 111., 114.

105 Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai*, I., *Logika*, ford. SZEMERE Samu, Akadémiai, Budapest, 1979², 160–161. (89.§)

106 HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 218.; Uő., *Afformatív, Streik*, 353.

107 Lásd Georges SOREL, *Gondolatok az erőszakról*, ford. BURJÁN Mónika – LUKÁCS Katalin – SZÉNÁSI Éva, Századvég, Budapest, 1994, 110–171.

követően – megelégedve az állam megszarolásának eredményeivel – érintetlenül hagyja az államberendezkedést, addig a proletár általános sztrájk nem tesz lehetővé az előbbihez hasonló jogteremtő visszarendeződést. Sőt, egyáltalán nincs köze a jogteremtéshez. Célja az államberendezkedés, a jogrend hatályon kívül helyezése, teljes felszámolása. Olyan eszköz tehát, amely nem a jogteremtés céljához, hanem a jog megsemmisítéséhez, a „kapcsolatok megszakításához” kapcsolódik.¹⁰⁸ Eszerint kívül marad a tételezés, a jogteremtés és -fenn-tartás, az erőszak, a performancia dialektikájának hatósugarán. Tiszta, erőszakmentes, intencióktól mentes eszköz, mely a tiszta erőszak, az affirmativitás szférájához tartozik.¹⁰⁹

Affmatív, sztrájk: az, ami Hamachernél cél nélküli, tiszta eszközként képzelhető el, tehát az, ami „a nyelvben a nyelv maga”,¹¹⁰ a politikában a politikai maga.¹¹¹ Hamacher Benjamin-értelmezésében a jog tétlenítése tehát a nyelv struktúráját avatja az emberek közötti kapcsolat mintájává. A sztrájk eszerint a nyelv tiszta medialitását nyilvánítja meg a politika területén. Amennyiben megtöri a történelmet, így a politikai és jogi viszonyokat, melyeket a tételezés műveletei létesítenek és vezérelnek, ennek az eseménynek a lehetősége tehát a nyelv tiszta medialitásához kapcsolható. A nyelv ennek értelmében nemcsak a lét tételező-pozicionáló tartományának működtetéséért felelős, hanem egy másik történelem lehetőségének felnyitásáért is – egy olyan történelem és olyan politikai szféra felnyitásáért, mely nem a tételező-pozicionáló aktusok törvényeinek engedelmessékedik.¹¹² A proletár általános sztrájk benjaminini alakzata az affmatív megértéséhez különösen fontos szempontokat kínál, hiszen az eddigieket visszafordítva azt lehetne mondani, a politikai jelenségek világában modellálja az affirmativitás afenomenális operativitását, melyet az ígéret esetében mint nyelvi operativitást vehettünk szemügyre.

Judith Butler ajánlatát követve a mitikus erőszak tiszta erőszak általi eltörlését, a jogrendet elsöprő proletár általános sztrájk benjaminini érvényre jutását egy alternatív Niobé-mítosz segítségével is elképzelhetjük. Niobé, a thébai királyné, akire Létó mért büntetést azért, mert megsértette őt, Apollón és Artemisz keze által elveszítette gyermekeit, majd annak ellenére, hogy maga megkíméltetett, fájdalmában kővé dermedt. Niobé megtagadta az áldozást, sőt magának követelte a Létónak szánt áldozatot, valamint azzal kérkedett, hogy több gyermeke van, mint az istennőnek. Tetteinek motivációja abban keresendő, hogy Niobé idejében az isten–ember-megkülönböztetés még nem létezett.¹¹³ Benjamin interpretációja

108 BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, 32.

109 Vö. HAMACHER, *Affmatív, sztrájk*, 213–214., 216.

110 Lásd a 48. lábjegyzetet!

111 Egy 1992-es cikkében, tehát az *Affmatív, sztrájk* első publikációját (1991) követően Giorgio Agamben is hasonló megállapításokra jut: Giorgio AGAMBEN, *Notes on Politics = Uő., Means without End. Notes on Politics*, ford. Vincenzo BINETTI – Cesare CASARINO, Minnesota UP, Minneapolis–London, 2000, 115–116.

112 Vö. HAMACHER, *Affmatív, sztrájk*, 218.

113 Vö. Karl KERÉNYI, *Die Mythologie der Griechen. Götter, Menschen, Heroen*, Klett-Cotta, Stuttgart,

szerint a mitikus erőszak törvényalapító operativitása pontosan azáltal teszi bűnössé Niobét, hogy őt magát megkíméli, és ily módon, bár nem ő okozta közvetlenül pusztulásuk, életét – melytől kővé váltában sem szabadulhat – a gyermekei halála miatti felelősséggel terheli meg. A kővé dermedt Niobé az elkövetett bűn „néma hordozója”, és mint ilyen, az istenek és az emberek közötti, a mitikus erőhatalom által áthághatatlanak nyilvánított határt reprezentálja.¹¹⁴ A Niobére lesújtó mitikus erőszak Benjaminsnál tehát jogteremtő erővel bír. Alanyát, a jog szubjektumát az általa megteremtett szimbolikus rendben létesíti és helyezi el. „Képzeld el – írja Butler, egyébként Hamachertől korántsem függetlenül –, ha tudod, hogy Apollón és Artemisz azt mondja az anyjának, hogy nyugodjon le, és megtagadja a parancsának való engedelmességét [...]”¹¹⁵

Ha Apollón és Artemisz sztrájkba kezdene, és a cselekvés helyett a nem cselekvés paradigmája mellett köteleznél magát, a mitikus erőszak sohasem juthatna érvényre. Noha a törvényhozás aktusa ebben az esetben is megkísérelne működésbe jönni, a törvény betartatása, a benne foglaltak végrehajtása, mely épp Apollónnak és Artemisznak – az erőszak eszközeinek – a feladata lenne, nem volna lehetséges, és ezért a mitikus erőhatalom nem lenne képes törvényt alapítani. A mitikus, jogteremtő erőszak ekkor tehát üresbe futna, felfüggesztődne, deaktiválódna, még hozzá az eszközök tiszta volnának, az erőszak erőszakmentes hatályon kívül helyezésének, az eszközök sztrájkjának köszönhetően. A sztrájk, akárcsak az affirmatív – ami egy és ugyanaz –, szétkapcsolja a nyelv és a tettek, az eszközök és a célok, valamint az ítélet és a végrehajtás világát.¹¹⁶ Az affirmatív a nyelv sztrájkja, a nyelv közlő- vagy beszédstruktúrájának „beszüntetése”.¹¹⁷ Felidézve Benjamin nevezetes különbségét a mitikus és az isteni erőszak között, azt lehetne mondani, mint ilyen, szemben a nyelvet romboló – azt az erőszak körforgásába taszító – performatív tartománnyal, nem a nyelv ellen, hanem a nyelv érdekében hat.¹¹⁸

A „valódi kivételes állapot”

Az igazságosság lehetősége – mint az életmű kései szakaszának centruma – Hamachernél a fenti szétkapcsoláson, vagyis a jog, a törvény önreferens szerkezetének megbontásán, az ítélet

2013², 164.

114 BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, 49.

115 Judith BUTLER, *Critique, Coercion, and Sacred Life in Benjamin's „Critique of Violence” = Political Theologies*, szerk. HENT DE VRIES – LAWRENCE E. SULLIVAN, Fordham UP, New York, 2006, 219.

116 Vö. WERNER HAMACHER, *Büntörténet. Benjamin vázlatja: „A kapitalizmus mint vallás”*, et. al. Kritikai elmélet online (1) 2013, <http://etal.hu/kotetek/gazdasagi-teologia-2013>.

117 Lásd az 53. lábjegyzetet!

118 Vö. BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, 52–53.

felfüggesztésén, a halasztáson, a késlekedésen, a tétlenítésen mint deaktiváción alapszik. Sőt, egybeesik ezekkel. Ez az elgondolás élesen szembemegy a nyugati ontoteológiai tradícióval, amely – mint arra Dante tétlen és ezért még a Pokolból is kizárt angyalai emlékeztethetnek („a hitvány angyalokkal, / kik nem lázadtak föl az Isten ellen, / de – semlegesen – melléje sem álltak” [*Isteni színjáték*, III/37–39., Nádasdy Ádám fordítása]) – az igazságosság tekintetében jellemzően a beavatkozás, a cselekvés, a döntés, a szuverén aktorok, a performativitás világát tünteti ki (Marx hírhedt 11. Feuerbach-téziséről innen nézve akár azt is lehetne mondani, különösebb gond nélkül simul bele a nyugati metafizika történetébe).¹¹⁹ Nem véletlen, hogy Hamacher erős kritikával illeti az emberi jogokat – melyekhez egy ponton még módosítási szempontokat is megfogalmaz¹²⁰ – és általában a jogrendet mint a társadalmi igazságosság megalapozásának helyét (az, hogy az emberi jogok az emberi lényeket esszenciálisan „jogi létezőkként” igyekeznek elgondolhatókká tenni, mint Hamacher írja, „botrány”,¹²¹ hiszen a jogok birodalmához és annak politikatörténeti megnyilvánulási formáihoz – etnicizmus, kommunizmus, liberalizmus, szocializmus, demokratizmus – eredendően hozzátartozik egyfajta „strukturális totalitarizmus”).¹²²

Amennyiben a jogrend létesülése és önfenntartása eredendően a mitikus erőszak, vagy mint Kantnál: a jog önmegalapozását végrehajtó tételező-pozicionáló aktusok,¹²³ végső soron tehát a performativitás nyelvéhez tartozik, az emberi jogok konstitúciója és az erre alapozott modern euroatlanti kultúra (és szubjektum), bármily jó szándékú legyen is, Hamacher perspektívájából elvétí az igazságosság lényegét.¹²⁴ A jogot ebben az összefüggérendszerben az avatja a performativitás legsajátabb területévé, hogy, mint Hamacher rámutat, Austin számára épp a jog kanti meghatározása szolgált modellül a performatív nyelv koncepciójának kidolgozása során. A performativitás nyelve innen nézve „alig több, mint” a kanti jog nyelvének egyszerű „újrafogalmazása”.¹²⁵ A jogteremtés aktusa performatív – a performatívumok eredendően jogteremtő jellegűek – a jog világa a performativitás világa – a performativitás világa a jog világa – „A jog nyelve nem igazságos nyelvilég [*Die Sprache des Rechts ist nicht sprachgerecht*].”¹²⁶

A nyelv és az igazságosság összekapcsolódása Hamacher perspektívájából akkor lehetséges, ha azt nem egy tételező-performatív, hanem egy nem predikatív struktúrájú

119 Vö. KARL MARX, [*Thesen über Feuerbach*] = KARL MARX – FRIEDRICH ENGELS, *Werke*. III., Dietz, Berlin, 1978, 7.

120 Vö. HAMACHER, *Vom Recht*, 115–116.

121 *Uo.*, 98.

122 WERNER HAMACHER, *The one right no one ever has* = Uő., *Sprachgerechtigkeit*, 358.

123 Vö. WERNER HAMACHER, *Recht ist eine Form. Bloßes Reden keine (Kant)* = Uő., *Sprachgerechtigkeit*, 256.

124 Vö. HAMACHER, *Vom Recht*, 109. Lásd még ehhez Uő., *Büntörténet*, 76.; valamint Uő., *Afformatív, sztrájk*, 211–212.

125 HAMACHER, *Recht ist eine Form*, 264.

126 *Uo.*, 265.

– tehát nem intencionális, nem jelölő és ekképp semmilyen módon nem determinált, relációktól mentes, affirmatív: saját aporetikusságát megnyilvánító – nyelv tartományán belül gondoljuk el. Hamachernél kizárólag egy, az előbbieknél megfelelő nyelv bírhat azzal a pluralitással és nyitottsággal, amely a jogi rend inherens kizáró jellegének és történelemellenességének¹²⁷ alternatíváját, egy valóban szinguláris – affirmatív – esemény eljövételének lehetőségét kínálja fel.¹²⁸ A német gondolkodó kései munkásságában ez a nyelv fogja a filológiáról való meditáció új, és mint az értekezés címe is jelzi, egyenesen Luther 95 tételére (1517) visszamutató (*95 Thesen zur Philologie*), radikális felforgató erővel bíró módját kínálni.¹²⁹ A filológia hamacheri koncepciója innen nézve nem más, mint az affirmatív gyakorlata („Orpheusz filológus, mikor énekel.”).¹³⁰ Ez az oka annak, hogy az ember, e gyakorlat meghatározása során *zoon philologonként* tűnik fel. Ha az, „aki beszél, affirmál(va van)”, és az emberi lét a nyelv vonzásában, a nyelvért való vágyakozás filológiai összefüggései között képzelhető el, az ember sohasem lehet más, mint a nyelv affirmatív tartománya, egy nyelvvé még nem vált „nyelv”, a nyelv pusztán lehetőségét megnyilvánító tartomány által meghatározott lény. Orpheusz affirmál(va van), mikor énekel.

Az igazságosság lehetősége Hamacher szerint épp a fenti nyitottságban – az affirmatív lenni hagyásában – áll. Az igazságosságért folytatott harcban, melynek „aktivistája”, „csöndes katonája” az irodalom, és ha úgy tetszik, élharcosa a filológia,¹³¹ és amely lezárhatatlan kell hogy maradjon. Az igazságosság ebben az értelemben kizárólag „mint folyamat” képzelhető el, ami azt is jelenti, hogy nem szabad, hogy konklúziókba vagy ítéletekbe torkolljon¹³² (ezért lesz Hamachernél az igazságosságért vívott harc legszörnyűbb ellensége az industrializmus, és ennek eminens formája a zsurnalizmus).¹³³ Igazságosság ilyen értelemben – nyilván nem függetlenül Derridától¹³⁴ – annyiban van, amennyiben az igazságosságról való döntés nyitva marad, és amennyiben a nyelv nem rekeszti be önmagát. Tehát az lehet igazságos, ami nem hoz vagy eleve nem is hozhat döntést, ítéletet valaminek, például saját magának az igazságossága felől. Ennek értelmében a nyelv maga is csak akkor igazságos, ha megfelel annak, ami nyelvi – affirmatív – benne. A döntés és ítélet nyelveként felfogott igazságosság, a jog igazságossága ugyanis, mint Hamacher Arisztotelész-olvasata egyértelművé teszi, elvéti

127 Vö. HAMACHER, *Vom Recht*, 98.

128 Vö. *Uo.*, 124–125.; Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 211.

129 Vö. HAMACHER, *95 Thesen zur Philologie*, 5. (5. tézis)

130 *Uo.*, 77. (74. tézis) Lásd ehhez HAMACHER, *For – Philology*, 110–111., 130–131. Lásd még az 53. lábjegyzetet!

131 *Az irodalom az igazságosságért folytatott harc aktivistája*, 77. Vö. HAMACHER, *95 Thesen zur Philologie*, 93. (86. tézis)

132 HAMACHER, *Vom Recht*, 123.

133 Vö. HAMACHER, *95 Thesen zur Philologie*, 97. (90. tézis)

134 Vö. Jacques DERRIDA, *Törvényerő. „A tekintély misztikus alapja”*, ford. KICSÁK Lóránt, L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2016, 32–35.

a nyelvet. Mint ilyen, nyelv nélküli nyelvként jelentkezik („A döntés nyelve másokról, nem másokkal szól”).¹³⁵ Az, ami a nyelvben nyelvi, ezzel szemben, mint látható volt, ahelyett, hogy végrehajtana egy döntést vagy ítéletet, deaktivál, felfüggeszti a cselekvés lehetőségét. Hamacher a nyelv nyelviségének való megfelelés, következésképp az igazságosság példaszzerű területeként az imát, a kívánságot és a költészetet határozza meg.¹³⁶ A költészet mint abszolút nyitottság és kezdet, mint origó és minta azonban ezek közül is kiemelkedik („A költészet *prima philologia*”).¹³⁷ Amint kilépünk a költészet – egy minduntalan saját határaiba ütköző és azokon átlépő, a reprezentáció lehetetlenségét megnyilvánító, az ábrázolás viszonyain túllépő nyelv –,¹³⁸ valamint az annak mintájára elképzelhető,¹³⁹ a költészet struktúráját és műveleteit iteráló nyelv zónájából; amint megtörténik az ítélethozatal, egy rend előrevetítésének és megszilárdításának aktusa, a tételezés, a performativitás birodalmában találjuk magunk. Ebben az értelemben igazságosnak lenni annyi, mint a tétlenítés, a költészet affirmatív tartományában meghúzódni és így megőrizni az igazságosság tisztán etikai jellegét, a nyelvet mint nyelvet annak ábrázoló jellegű, performatív dimenziójával szemben – megőrizni, lenni hagyni a nyelv aporiáját.

Mindebből következik, hogy Hamachernél csakis a fennálló tudásrendszerek, hatalmi apparátusok, a döntés- és ítéletalapú jogi-politikai és etikai rendszerek deaktiválódása kínálhatja az igazságosság lehetőségét. A nyelv ezt a feladatot, mint láttuk, persze implicit módon már elkerülhetetlenül *elvégezte* (még ha az abszolút affirmatívum, akárcsak a tiszta erőszak, mindenkor elzárt marad is a megismerés előtt).¹⁴⁰ Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden probléma megoldódott. A nyelv affirmatív struktúrája, mely a minden cselekvést megelőző deaktiválódásért felelős, ugyanis nem *a priori* biztosított.¹⁴¹ Innen nézve válhat érthetővé a másik rendkívüli jelentőségű aspektusa annak, hogy az affirmatívumnak mint az igazságosság, és a kései munkákban – az előbbieik fényében – rendkívül következetesen: nyelvi igazságosság (*Sprachgerechtigkeit*) formájának¹⁴² első és – ha a filológiát mint affirmatív gyakorlatot nem számítjuk ide – utolsó szisztematikus tárgyalása során miért kell a sztrájkhoz kapcsolódnia. Megint csak egy lábjegyzetből:

135 Vö. HAMACHER, *Dike – Sprachgerechtigkeit*, 33., az idézett rész 48–49. Lásd még ehhez Uő., *Az inverzió másodperce*, 109–110.

136 Vö. HAMACHER, *95 Thesen zur Philologie*, 8. (8. tézis)

137 Uő., 15. (14. tézis) Vö. HAMACHER, *For – Philology*, 111., 124., 139–140.

138 Vö. FERBER, *I. m.*, 1007–1008.

139 Vö. HAMACHER, *95 Thesen zur Philologie*, 16. (15. tézis)

140 Vö. HAMACHER, *Afformatív, sztrájk*, 224.

141 Vö. HAMACHER, *For – Philology*, 154.

142 A nyelv mint igazságosság – Benjaminsól eredő – gondolata („Az igazságosság nyelv.” [*Gerechtigkeit ist Sprache.*] HAMACHER, *Dike – Sprachgerechtigkeit*, 7.) már az *Afformatív, sztrájk*-ban feltűnik, ahol Hamacher az igazságosság struktúráját a nyelvvel azonosítja: Uő., *Afformatív, sztrájk*, 212.

A sztrájk Benjamin számára nem kivételes állapot [*Ausnahmezustand*], nem az állami erőszak-monopólium védelemre szoruló szabályának kivétele [*Ausnahme*], hanem minden rendszer *kivétele* [*sondern die Ausnahme von jedem System*], mely a jogi norma és a rendkívüli állapot politikai ellenfogalmaival működhet.¹⁴³

A sztrájk és ezáltal az afformatív mint az abszolút másik, a „kivétel”, mely eszerint semmi-képpen sem gondolható el a kivételes állapot Carl Schmitt által leírt struktúrája felől¹⁴⁴ – és értelemszerűen a jogi rend előtti, nem törvények által közvetített, közvetlenül érvényesülő törvényerőként sem –,¹⁴⁵ nem a világ rendjének megfelelően működik, és ezért nem is integrálható abba. A norma és a kivétel dialektikája Hamacher perspektívájából még mindig a performanciáé, vagyis a jogtételezés és -hanyatlás körforgásáé. A sztrájk megtöri e körforgást, és olyan „kivételként” jelentkezik, amely a tételező aktusok által alapított jogi-politikai rendnek, végső soron pedig, mint korábban láttuk, magának a tételezésen alapuló létnek a kivétele – kivétel a lét alól. Azt lehetne mondani, Hamacher számára ez a „kivétel” a „valódi kivételes állapot”, melyről Benjamin beszél a VIII. történelemfilozófiai tézisben,¹⁴⁶ és amelyet az erőszaknak szentelt kritikai analízis végén „forradalmi erőszaknak” nevez.¹⁴⁷

A történelem fogalmát érintő benjamin kritika Hamacher gondolkozására nézvést meghatározó erejű. Amennyiben a történelem a tételező aktusok történelme, az afformatívum a legmélyebb értelemben történelemellenes. És mégis: ha valóban komolyan vesszük azt, amit Hamacher állít, paradox módon csakis a történelem ezen – oppozíciókon túli – ellenalakzata lehet képes megnyitni a történelmet, hiszen a szingularitás lehetősége kizárólag rajta állhat. A „valódi kivételes állapot”, a „proletár általános sztrájk”, a „tisztá, isteni erőszak”, a „forradalmi erőszak” és mestertrópusuk, az afformatívum ugyanis nem tételez, hanem, mintegy a tételezés birodalmán túlról, pusztán megnyitja az utat valami

143 *Uo.*, 217. (A fordítást módosítottam – B. G.); HAMACHER, *Afformativ, Streik*, 367.

144 Lásd Carl SCHMITT, *Politikai teológia*, ford. PACZOLAY Péter, ELTE ÁJK, Budapest, 1992. Vö. HAMACHER, *Wild Promises*, 244.; valamint Uő., *Afformativ, sztrájk*, 217.; továbbá Uő., *Vom Recht*, 108–110.

145 Vö. Carl SCHMITT, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Duncker&Humblot, Berlin, 1974 [1950], 42.

146 Vö. KULCSÁR-SZABÓ, *A gondolkodás háborúi*, 47. Benjamin tézise: „Az elnyomottak tradíciója arra tanít, hogy a »kivételes állapot«, amelyben élünk, a szabály [*die Regel ist*]. El kell jutnunk a történelem ennek megfelelő fogalmához. Akkor világosan látjuk majd, hogy mi a feladatunk: az igazi kivételes állapot előidézése [*die Herbeiführung des wirklichen Ausnahmezustands vor Augen stehen*]; és ezáltal javulni fog a pozíciónkat a fasizmus elleni harcban. A fasizmus esélye nem utolsó sorban abban áll, hogy ellenfelei a haladásnak mint valami történelmi normának a nevében szállnak szembe vele. – Az afölötti csodálkozás, hogy a dolog, amit megélünk, a huszadik században »még« lehetséges, *nem* filozofikus. Nem kezdete semmilyen megismerésnek [*Erkenntnis*], hacsak annak nem, hogy a történelem képzelete [*die Vorstellung von Geschichte*], melyből ered, nem tartható fenn.” BENJAMIN, *A történelem fogalmáról*, 965–966. (A fordítást módosítottam – B. G.); Walter BENJAMIN, *Über den Begriff der Geschichte* = Uő., *Gesammelte Schriften*, I/1., 697.

147 BENJAMIN, *Az erőszak kritikájáról*, 56.

előtt. Így első ízben teremti meg egy véletlenszerű, indeterminált, az instrumentalitás logikáján kívül álló esemény eljövételének feltételeit, az etikai lehetőségét megnyilvánítva.¹⁴⁸

Ha az idő Kant számára „nem egyéb, mint a belső érzéknek, azaz magunk s belső állapotunk szemléletének formája”,¹⁴⁹ és mint ilyen, eredendően a tételezés rendjéhez tartozik, a tartomány, amelyet az affirmatív nyit fel, kimutat az időből.¹⁵⁰ Ezáltal az idő egy másik, az affirmativitás logikáját érvényesítő elgondolását kínálja fel, amely ebben az értelemben talán nem is nevezhető adekvát módon időnek.¹⁵¹ „A történeti idő – írja Hamacher Benjamint értelmezve – nem más, mint halasztás, akadályozás és legvégül a morális világ következményeinek, egymásutániságainak, leszármazásainak megakadályozása, a gazdaságnak és a gazdaság természettudományos, jogi és tudományos elágazásainak az *epokhéja*, az etikai szingularitás felszabadítása.”¹⁵² Ahogy a nyelvben az bizonyult nyelvnek, ami deaktiválja a nyelvet; ahogy a politikában az tűnt fel politikaiként, ami felfüggeszti a politikai cselekvést; ahogy csak az tarthat igényt az igazságosság rangjára, ami soha nem tagozódhat az etika rendjébe, Hamacher szerint „történeti időnek” is csupán azt nevezhetjük, ami kimutat az időből, megtöri a történelem menetét, tétleníti azt. Ennek értelmében sem a nyelv, sem a politika, sem az etika, sem pedig az idő nem mutatkozhat meg lényegként, a cselekvés számára rendelkezésre álló és a cselekvés által létesített invariáns zónaként. Felnyílásuk – mely az affirmativitás struktúrája miatt mindazonáltal elkerülhetetlenül bekövetkezik – kiszolgáltatott marad annak az affirmatív tartománynak, mely minden tételező-pozicionáló aktust megelőz és felfüggeszt, lenni hagy, nyitva hagy, alterál és pluralitásában megtart. Amennyiben ennek a tartománynak a középpontjában az affirmatív eminens világi megnyilvánítója, a költészet áll – és ez Hamachernél szinte mindig Paul Celan költészetét jelenti –, az irodalommal való szembesülés nem más, mint a „valódi kivételes állapot” legsajátabb lehetősége.

Az olvasás, mint Hamacher egy kései értekezésében Heideggert interpretálva megállapítja, maga is tiszta eszköz – és így a tiszta erőszak megnyilvánítója –, mely ekként, akárcsak az affirmatív vagy a filológia hamacheri koncepciója, nem a nyelv szemantikai, reprezentációs tartományához, a jelentéstermelés és -átrendeződés világához, hanem a nyelv nyelviségéhez: a nyelv (önel)mulasztásaihoz, (ön)kihagyásaihoz, szüneteizhez tartozik.¹⁵³

148 Vö. HAMACHER, *Büntörténet*, 77.

149 KANT, *A tiszta ész kritikája* [1913], 386. (6.§) Vö. Uő., *A tiszta ész kritikája* [2009], 87. (B50)

150 Vö. HAMACHER, *Intensive Languages*, 538–539. Vö. Uő., *Affmatív, sztrájk*, 209. Vö. Uő., *LINGUA AMISSA*, 110.

151 Vö. HAMACHER, *Büntörténet*, 75–76.

152 *Uo.*, 78. Lásd még ehhez Werner HAMACHER, „Now”. *Walter Benjamin on Historical Time*, ford. N. ROSENTHAL = *Walter Benjamin and History*, szerk. Andrew BENJAMIN, Continuum, London – New York, 2005, 48.

153 Vö. Werner HAMACHER, *Diese Praxis – Lesen – = Lesen. Ein Handapparat*, szerk. Hans-Christian von HERMANN – Jeannie MOSER, Klostermann, Frankfurt am Main, 2015, 97.

A késlekedés, az elhalasztás és -szalasztás, a tétlenség, az elidőzés és felfüggesztettség, az alapról való leválás és lemondás az irodalommal való foglalkozás számára tehát nem elkerülendő hiba, hanem olyan praxis, amely a nyelv nyelviségének és ezáltal a tételezés, a nyelvi és nem nyelvi tettek, a performativitás legradikálisabb kritikáját kínálja fel. Hamacher rendkívüli munkássága felől nézve olvasni annyi, mint utat nyitni a nyelv nyelvisége – és így a történetiség, a politikai, valamint az igazságosság – előtt és ezáltal előidézni a „valódi kivételes állapotot”: affirmálni és affirmálva lenni.